

Från ordning till kaos

Den biskopliga myntningen i Lüttich ca 990-1120

Kandidat-uppsats i arkeologi med numismatisk inriktning
Stockholms universitet
VT-2009
Av: Eeva Salmi
Handledare: Frédéric Elfver

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	2
1.1 Introduktion	2
1.2. Syfte och frågeställningar	3
1.3 Metod	3
1.4 Forskningshistorik	3
1.5 Definitioner	4
1.6 Myntherrar och deras ämbetsperioder	4
2. MATERIALPRESENTATION	5
3. ANALYS	5
3.1 Lüttich som myntort	5
3.2 Den relativa och absoluta kronologin	5
3.3 Mynttyper som inte förts till Lüttich	9
4. SLUTSATSER OCH RESULTAT	12
4.1 Myntningens utveckling och motivgrupper i Lüttich	12
4.2 Nominaler	13
4.3 Spridningsbild	14
5. SAMMANFATTNING	15
REFERENSER	
APPENDIX / BILDKATALOG	

Abstract: This paper deals with the coins minted in Lüttich (fr. Liège) during the Viking Age, c. 990-1120. A relative chronology for 33 types attributed to Lüttich and found in Sweden or in Finland has been made. Furthermore an attempt to establish an absolute dating for the types has been made by analysing the t.p.q. of Swedish and Finnish Viking-Age hoards containing coins from Lüttich as well as other criterias.

Omslagsbild: Lüttich ca 1650. Myntbilderna visar ett urval av de olika motivgrupper som har präglats i Lüttich under vikingatiden.

1. INLEDNING

1.1 Introduktion

Lüttich (fr. Liège) ligger i det franskspråkiga området i östra Belgien, i floden Meuses dalgång. Staden fick sitt namn efter en liten flod (Legia) som flyter samman med floden Meuse. Nuvarande Belgien ingick först i det merovingiska frankerväldet under 400- och 500-talen och därefter i det karolingiska storrike som skapades av Karl den Store. År 870 delades de belgiska områdena mellan de östfrankiska och västfrankiska rikena, som var föregångarna till nuvarande Tyskland och Frankrike. Från och med 925 hörde Lüttich till det tyska kejsardömet, tills Belgien blev en självständig stat 1830.

Lüttich var ett viktigt centrum under 700- och 800-talet och blev biskopssäte ca 721. Kyrkligt hördes staden till Kölns ärkebiskopsdöme. Lüttich härjades av vikingarna 881 (på samma sätt som det närbelägna Maastricht). Därför anses biskop Nodgar (972-1007) för den andra grundaren av staden Lüttich. I mitten av 900-talet hade biskoparna lantliga egendomar och egna kloster samt privilegier i de viktigaste städerna i floden Meuses dalgång (Lüttich, Tongeren, Maastricht, Huy, Namur, Dinant). Staden har varit myntort redan under Karl den Stores tid och vid den tiden var stadens latinska namn Leodium. Myntningen i det karolingiska riket är välkänd (Morrisson & Grunthal 1967, nr 110). Efter ett långt uppehåll satte myntningen i Lüttich igång på nytt under Otto III:s tid (983-1002). Under senare delen av vikingatiden, ca 950-1125, präglade man fler än 2000 olika mynttyper i ca 170 myntorter i Tyskland (Jonsson 2007:109).

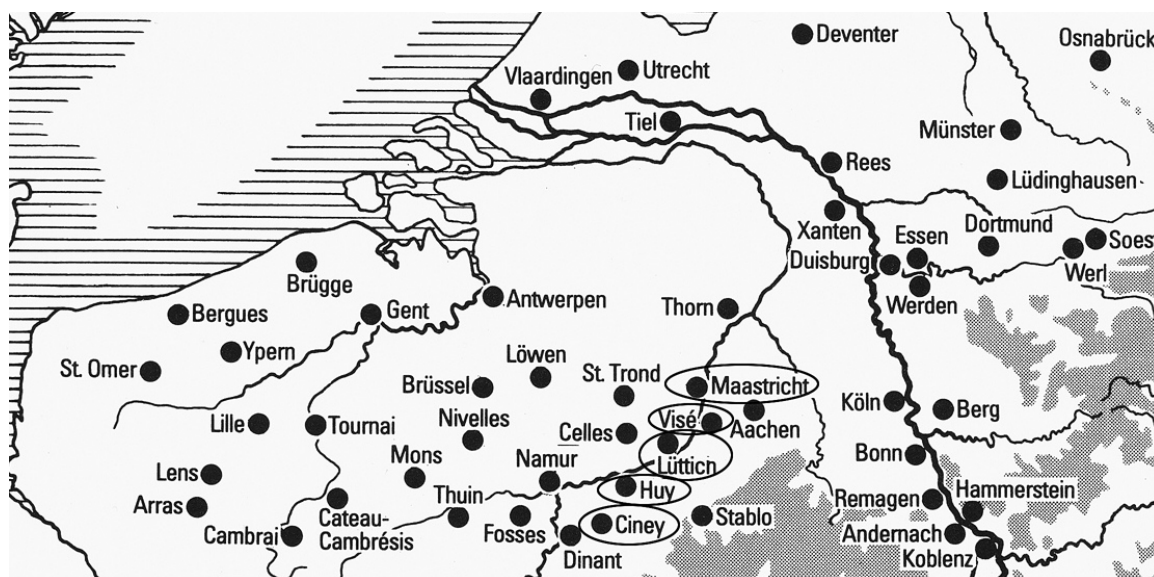

Bild 1. Myntorter under vikingatiden där Lambert är skyddshelgon. Efter Kluge 1991.

Min uppsats behandlar vikingatida mynt (tidsperioden ca 990-1120) som präglades i Lüttich. Som finländare är jag speciellt intresserad av att arbeta med det finska myntmaterialet, men det är försvinnande litet och det räcker inte ensamt till en myntanalys. Därför behandlar jag mynt som har hittats både i Sverige och i Finland. Materialet består av 33 mynttyper och 254 mynt. I dag känner man till ca 98 000 tyska mynt från vikingatida svenska fynd (Jonsson muntligt 15.5.2009) och ca 3800 från vikingatida finska fynd (Talvio 2002:9). I sin avhandling registrerar Tuukka Talvio (Talvio 2002) översiktligt alla myntfynd i Finland under perioden 800-1200.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att försöka fastställa en relativ och absolut kronologi för mynt präglade i Lüttich ca 990-1120. Katalogen kommer att utgå från de mynttyper som har hittats i nuvarande Sverige och Finland. Jag ska därefter undersöka myntningens utveckling i Lüttich.

- Vad säger myntens motiv och inskrifter om vem som ansvarade för myntningen: kejsaren eller biskopen?
- Vilken relativ/absolut datering har mynttyperna?
- Kontinuitet/diskontinuitet när det gäller myntningen?
- Hur utvecklades myntningen (motivval, präglingstidens längd, volym etc.)?

1.3 Metod

Jag har skapat en relativ och absolut kronologi för alla vikingatida mynt präglade i Lüttich genom att sammanställa alla de insamlade och undersökta mynten i en databas. Jag har utgått från uppgifter om de mynt som anges präglade i Lüttich i Gert Hatz' verk *"Handel und*

Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit" (Hatz 1974). Jag har kompletterat detta material med senare gjorda fynd och äldre fynd som saknas i hans arbete. Uppgifter om mynt i finska fynd har jag insamlat i Helmer Salmos verk *"Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finlands"* (Salmo 1948).

Den relativa kronologin för mynttyperna baseras på en analys av när de dyker upp i fynden.

Analysmetoden utgår från en databas med uppgifter om mynttyp, präglingstid och fyndort. Alla mynt av samma typ förs samman, och tillsammans med uppgift om fyndens t.p.q., antal mynt av resp. typ m.m. kan man få fram en sannolik datering för mynttyperna. Ju fler exemplar av en mynttyp det finns och ju flera skatter dessa mynttyper förekommer i, desto säkrare blir mynttypens datering. Slutligen, för att skapa den absoluta kronologin och bestämma om mynttyperna är präglade i Lüttich eller någon annanstans, har jag analyserat t.p.q., antal av varje mynttyp samt motiv och inskrift på mynten. I undantagsfall har jag motiverat fattade beslut i varje enskilt fall i avsnittet "Den relativa och absoluta kronologin". Som en premiss förutsätts att bara en mynttyp var gångbar (= präglades) samtidigt.

1.4 Forskningshistorik

Hermann Dannenberg gav 1876-1905 ut sitt verk *"Die Deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit"* (Dbg), som var en sammanställning av den tyska vikingatida myntningen. Verket publicerades i fyra volymer. Dannenberg arbetade som domare i Berlin, men han var en enveten samlare och kände numismatiken som sin livsuppgift. Även idag anses hans arbete vara grunden för forskningen om de tyska vikingatida mynten, men man måste ta hänsyn till nya myntfynd och reviderade uppgifter. Peter Ilisch publicerade 2000 *"Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen"*. Den behandlar den norra delen av hertigdömet Niederlothringen (Utrechtmrådet och Friesland). En andra del, som kommer att publiceras under de närmaste åren, ska behandla de södra delar av Niederlothringen och därmed även Lüttich.

Gert Hatz (Hatz 1974) har skrivit en omfattande översikt över handeln och kontakter mellan Tyskland och Sverige under den senare vikingatiden.

Günther Albrecht har publicerat en översiktlig analys av myntningen i Niederlothringen i ”*Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*“ (Albrecht 1959) där Lüttich ingår som en av myntorterna. Hubert Frère har behandlat myntningen i Lüttich från slutet av 800-talet till högmedeltiden. Han behandlar bl.a. diskrepansen mellan de äldsta skriftliga källorna rörande myntningen i Lüttich i de faktiska äldsta mynten. Han framhåller även att biskoparna inte alltid påbörjade myntningen direkt efter sitt tillträde i ämbetet och att de ibland hade myntningsrätt på flera myntorter (Frère 1997).

1.5 Definitioner

Numismatiska termer som förekommer i uppsatsen:

Vikingatid = I numismatiska termer definierar man vikingatiden som perioden då det, främst genom handel, kommer in ett stort antal mynt från en mängd olika länder, d.v.s. ca 800-1140.

Skattfynd = Fynd med två eller flera mynt deponerade vid samma tillfälle.

Typ = En grupp mynt som har likartade utseende och präglas för samma myntherre.

Inskriften kan variera, om den ger samma uppgifter, t.ex. 7a och 7b (Dbg 195 och 196).

Motivgrupp = En grupp av mynttyper som har samma grundmotiv, men myntherre och inskrift kan variera.

Variant = Typerna indelas i varianter. Varianter benämns med bokstäver.

Om- / inskrift ej meningsfull? = Det har inte varit möjligt att bestämma om in-/omskriften på myntet bildas en betydelsefull mening

Åtsida = Åtsidan betyder den sida av myntet som bär myntherrens namn och/eller bild.

Om detta inte förekommer har jag definierat sidan med namnet på stadens skyddshelgon (Lambert) som åtsida. Förkortas åts.

Frånsida = Den sida som för det mesta har myntortens namn eller som inte kan definieras som åtsida. Förkortas fråns.

T.p.q. (terminus post quem) = Tidigast möjliga präglingår för det yngsta myntet i en skatt, d.v.s. anger när skatten tidigast kan ha deponerats.

Obol = ½ penning/Pfennig

Myntherre = Personen som låter prägla myntet

Myntort = Orten där myntet är präglat

De latinska ord som förekommer på mynten från Lüttich:

REX = kung

IMP(ERATOR) = kejsare

EPS/ EPISCOPUS = biskop

CIVIT(AS) = stad

PAX = fred

1.6 Myntherrar och deras ämbetstider

Myntherrar och regenter samt deras ämbets- och regeringstider som förekommer i uppsatsen:

<i>Myntherre / biskop</i>	<i>Ämbetstider</i>	<i>Kung/ Kejsare</i>	<i>Regeringstider</i>
Nodgar	972-1007	Otto III	kung 983-996
Baldrich II	1007-1018		kejsare 996-1002
Reinhard	1025-1038	Heinrich II	kung 1002-1014
Riedhard	1038-1042		kejsare 1014-1024
Waso	1042-1048	Konrad II	kung 1024-1027
Dietwin	1048-1075		kejsare 1027-1039
Heinrich I	1075-1091	Heinrich III	kung 1039-1046
Otbert	1091-1119		kejsare 1046-1056

2. MATERIALPRESENTATION

Materialet består av 33 typer och 254 ex. som förts till Lüttich, varav de finska fynden omfattar 10 typer och 21 mynt och de svenska omfattar 33 typer och 233 mynt. Efter analysen återstår 24 typer. Det finska materialet omfattar 6 skatter, varav en (Pänniönmäki, Rautu sn, Karelen) som hittades 1922, idag ligger i den ryska delen av Karelen. Jag har ändå tagit med fyndet, eftersom skatten hittades i det dåtida Finland. Det svenska materialet kommer från 80 fynd.

Ca 65% av det totala antalet mynt är hittade på Gotland. Det näst rikaste fyndområdet är Blekinge med ca 13.5% och det tredje rikaste är Egentliga Finland med ca 6.5% av det totala antalet mynt.

Landskap	Bl	Dr	Go	Nä	Sk	Sö	Up	Ån	Ög	Öl	
Antal	23	2	111	1	3	2	6	2	1	4	155

Tabell 1. Myntens fördelning på landskap i Sverige. För teckenförklaring se sid. 16

Landskap	Ta	Öb	Ka	EF	
Antal	1	4	5	11	21

Tabell 2. Myntens fördelning på landskap i Finland. För teckenförklaring se sid. 16

3. ANALYS

3.1 Lüttich som myntort

Myntortens namn har varit det främsta kriteriet för bestämningen av myntort. Mynt förs till Lüttich då de har inskriften LEODIUM, LEDGIA, LETHGIA eller LEGIA, vilka syftar på Lüttich. Om stadsnamnet inte har varit utsatt, har skyddshelgonets eller biskopens namn varit avgörande. Lambert var skyddshelgon för Lüttich, men även för Huy, Ciney, Visé och Maastricht under denna tid (Kluge 1991:116.) En del sena, sällsynta och kortlivade typer (präglade efter 1045) som man har fört till Lüttich, hör möjligen istället hemma i Huy eller Ciney där biskopen av Lüttich även myntade.

Om en biskopskräkla avbildas eller skyddshelgonet Lambert nämns eller avbildas, har mynttypen kraftig kyrklig koppling, och jag har antagit att typen har präglats för biskopen. Om åtsidan kopplar till kungamakten medan frånsidan kopplar till kyrkan, kan det även vara frågan om en gemensam typ för kungen/kejsaren och biskopen. Den första typen som har obestridlig koppling till kyrkan är Dbg 200, även om den första biskopen som sätter ut sitt namn på mynten är Dietwin (1048-1075).

3.2 Den relativa och absoluta kronologin

Fr.o.m. ca 1060 har jag i undersökningen bara tagit med de mynttyper, som finns med i svenska och/eller finska materialet eller som har in-/omskrift (S) LEDGIA. Analysen baseras på en bedömning av främst fyndförekomsten och dateringarna är därför inte anpassade till ämbets- eller regeringsperioder för tänkbara myntherrar. Det är i analogi med min grundsyn att det inte var biskopen som person utan som institution som utövade mynträkten.

Nodgar (biskop 972-1007)

Dannenberg för typ 1 och 1o (Dbg 192 och 193) till Otto III (kung 983-996, kejsare 996-1002). Typ 1o är en obol och av stilsäl hör den ihop med typ 1. Jag för dessa typer till biskop Nodgar. Man kan anta att typ 1 har präglats t.o.m. ca 1010.

-Åts.: Huvud med diadem till vänster, omskrift **OTTO GRA DI REX**. Omskriften är förkortning för "Otto gratia dei rex", d.v.s. Otto, konung av Guds nåde.

S
-Fråns.: Inskrift **LEDGI**
A

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingsstid	Ex./ Fynd
1	192/ 179	991	990-1010	40 / 30
1o	193 obol	1045	990-996	3 / 3

Baldrich II (biskop 1007-1018), Wolbod (biskop 1018-1021), Durand (biskop 1021-1025)

Dannenberg för typ 2 (Dbg 194) till Heinrich II (kung 1002-1014, kejsare 1014-1024). Typ 2o (Dbg 1867) är obol till typ 2. Oboler förekommer härefter inte i materialet från Lüttich (jfr dock Dbg 340-341). Jag för typerna till biskop Baldrich II.

2. Åts.: Huvud med diadem till vänster, omskrift **RE(x H)EINRICV...**

S
Fråns.: Inskrift **LEDGI**
A

2o. Åts.: Huvud till höger, omskrift **H. . . . REX**

Fråns.: Inskrift **S...+LEDG** i tre rader

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingsstid	Ex./ Fynd
2	194/180	1011	1010-1027	17 / 11
2o	1867	-	1010-1027	0 / 0

Reinhard (biskop 1025-1038)

Dannenberg för typ 3 (Dbg 200) till biskop Reinhard. Jag antar här att typen kan vara präglad redan under 1030-talet, eftersom importen då är mycket begränsad.

Åts.: Bild av den helige till vänster, med omskrift **+ELANBERT** 2

S
Fråns.: Inskrift **LEDGI**
A

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingsstid	Ex./ Fynd
3	200	1042	1027-1039	7 / 5

Riedhard (biskop 1038-1042)

Jag för typerna 4 och 5 (Dbg 197 och 198) till biskop Riedhard, medan Dannenberg för typerna till Heinrich II (kung 1002-1014, kejsare 1014-1024).

4. Åts.: Huvud med diadem till höger, omskrift **HEI(N)RI RE(X)**
Fråns.: biskopsstav mellan bokstäverna **SA**, omskrift **(LE)DG(IA) PAX**

5. Åts.: Huvud till höger, omskrift **HEINRI(RE)X**
Fråns.: Kräkla till höger, inskrift **SCA-PAX**

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
4	197	1050	1039-1045	9 / 8
5	198	1050	1039-1045	2 / 1

Waso (biskop 1042-1048)

Typerna 6a, 6ax, 6b samt 6bx (Dbg 1215 och 1228) förs till biskop Waso.

6a.: Åts.: Huvud till vänster, med omskrift **HEIN(RI)CV**
Fråns.: Kräkla till höger, med omskrift **∞ L....**

6ax Åts.: Huvud till vänster. Omskrift: ej meningsfull?
Fråns.: Kräkla till vänster. Omskrift: ej meningsfull?

6b. Åts.: Huvud till vänster, omskrift **HEINRICVS**
Fråns.: Kräkla till vänster, vid sidorna **SA**, omskrift **LEDGIA**

6bx Åts.: Huvud till vänster. Omskrift: **... T€... ?**
Fråns.: Kräkla till vänster. Omskrift: ej meningsfull?

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
6a	1215a	1047	1045-1052	11 / 11
6ax	1215	-	1045-1052	-
6b	1228var	1051	1045-1052	2 / 2
6bx	1228	1055	1045-1052	22 (20) / 13

Dietwin (biskop 1048-1075)

Till Dietwin förs typerna 7a, 7b, 8, 9, 10, 11 samt 12 (Dbg 195, 196, 203 204 samt 205).

Det tidigaste fyndet med typ 10 (Dbg 205) är Utmeland Mora i Dalarna. Fyndet har t.p.q. 1048. Fyndet är mycket litet (ca 100 varav bara 15 är bestämda) och fyndets datering är därför osäker. Dateringen skulle sannolikt legat senare om alla mynten hade varit bestämda. Myntet är tolkat som en obol till Dbg 205, men vikten är alldeles för hög, 0,69 g (ett helt ex. väger normalt ca 0,80 g) och vikten förklaras av att det är fråga om en beskuren penning.

7a & 7b. Åts.: Huvud mot vänster (Dbg 195 – 7a) eller höger (Dbg 196 - 7b), med omskrift **HEINRICVSIMPER...**
Fråns.: Kors inom en kvadrat med insvängda sidor (utanför bokstäverna **C-I-T-P?**).
Omskrift **∞LANBERTVS**.

8. Åts.: Huvud till höger, med omskrift **SC LANTBE(RTVS)**
Fråns.: Kors inom en kvadrat med insvängda sidor. Omskrift oläsbar.

9. Åts.: Huvud, med omskrift **...LATNBERTVS**
Fråns.: Kors vari ringar och punkter, i korsvinklarna liljor och omskrift **L-I-GI-A**.

10. Åts.: Inskrift +O..... EPS

Fråns.: Kyrkobyggnad inom en mur, inskrift LEGIA

11. Åts.: Bröstdbild med tonsur, kräkla och bok. Omskrift DIETVIN ETS

Fråns.: Kyrkobyggnad med två sidotorn, omskrift +LEG+° I ° A

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
7a	195	1051	1052-1060	10 / 9
7b	196	-	1052-1060	1 / 1
8	196var	1079	1052-1060	1 / 1
9	205	(1048)/1060	1060-1075	18 / 5
10	204/348	-	1070-1075	-
11	203	1102	1075	1 / 1

Heinrich I (biskop 1075-1091)

Till Heinrich I förs typerna 12, 13, 14 samt 15 (Dbg 206, 207, 208 samt 209).

12. Åts.: Midjebild med kräkla och bok. Omskrift HEN(R)IC. EPS

Från.: Kyrkobyggnad inom en mur, bokstaven L t.v.

13. Åts.: Bröstdbild med kräkla, omskrift +(Le)GIA

Fråns.: Kors med huvud i korsvinklarna, omskrift +RHLVOD....

14. Åts.: Bröstdbild med kräkla och bok, omskrift +LEGIA

Fråns.: Byggnad, med omskrift +° L • E • G ° I ° A °

15. Åts.: Inskrift I I C V S - H E R I - B R I I på tre rader, nedanför kors mellan två ringar

Fråns.: Kors vari ringar och punkter, i korsvinklarna liljor och omskrift L - I - G I - A.

(Fråns. Samma som i typ 9.).

Typ	Dbg/ Häv nr.	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
12	207	1102	1075-1091	6 / 4
13	208	1120	1075-1091	1 / 1
14	209	1120	1075-1091	1 / 1
15	206	1102	1075-1091	5 / 2

Otbert (biskop 1091-1119)

Till Otbert förs typerna 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 samt 23 (Dbg 1465, 1466, 1473, 1474, 1475, 1476 samt 1999/2000).

16. Åts.: Bröstdbild med kräkla mellan två ringar. Omskrift OBERT EPS

Fråns.: Kyrkobyggnad inom en mur. Ovanför bokstaven O

17. Åts.: Bröstdbild med kräkla, omskrift OTBERTVSE - P

Fråns.: Två torn. Ingen inskrift

18. Åts.: Stående biskop med kräkla, omskrift OTBE

Fråns.: Bröstdbild med liljespira, omskrift H E (i) N R I C V 2

19. Åts.: Bröstdbild med kräkla. Omskrift O - O D E B R T P C

Fråns.: Soldat med hjälm, svärd och spjut. Bokstav V och fyra ringar. Omskrift H I N - I - V S

20. Åts.: Bröstdbild med kräkla, med omskrift **EPΣΛTV**

Fråns.: Soldat med hjälm, svärd och vimpel. Där mellan två stjärnor, bokstaver **TA...V** och fyra ringar

21. Åts.: Bröstdbild med kräkla. Ovanför den vänstra axeln finns en rosett. Omskrift **ЯЭГО**

Fråns.: Högervänd bröstdbild.

22. Åts.: Högervänt huvud med kräkla. Omskrift **LA(n)BERTVS**

Fråns.: Kyrkobyggand med omskrift **LE(d)GIA**

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
16	1465	1102	1091-1119	2 / 1
17	1466	1120	1091-1119	1 / 1
18	1473	1120	1091-1119	2 / 1
19	1474	1107	1091-1119	4 / 3
20	1475	1120	1091-1119	1 / 1
21	1476	1120	1091-1119	1 / 1
22	1999/2000	1120	1091-1119	1 / 1

3.3 Mynttyper som inte förts till Lüttich

Otto III (kung 983-996, kejsare 996-1002)

Dbg 340 och 341 har av tidigare forskare förts till Lüttich och Otto III av stilskäl. När myntprägling i en ny myntort satte igång, gjorde man i allmänhet till en början efterpräglingar/imitationer av en annan myntorts typ. För att lättare introducera myntningen väljer man ett bekant motiv att efterlikna. Detta gör det dessutom lättare att få gehör bland myntbrukarna. Under denna tid var Köln den största myntorten i Niederlothringen (Hatz 1974:42). Kölns denarer (s.k. Sancta Colonia-denarer) hade stor ekonomisk betydelse, och de var vanliga förebilder för mynt i Tyskland (Schrötter 1930:448-449). Sancta Colonia-denaren har varit förebild även för den första mynttypen i Lüttich. Åtsidan på Dbg 340 samt 341 liknar Dbg 192 in i detalj. Med en stampundersökning skulle man kunna hitta stampidentiska mynt i materialet.

Jag anser ändå att typerna är präglade på en annan ort, eftersom inskriften är **SCOLONIA** och typen är samtida med 1 och 1o samt långlivad. Även sammansättningen av skattfynden talar för denna tolkning; Dbg 192 och 340/341 är samtida men uppträder sällan i samma skatt, vilket tyder på att de kommer från olika myntorter. Se diagram 1 och 2.

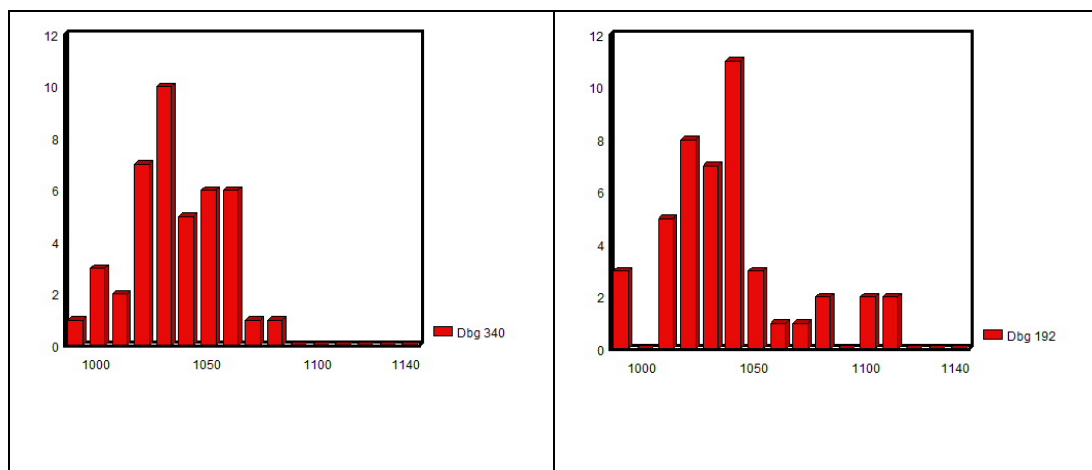

Diagram 1. Dbg 192 och 340/341 i svenska och finska fynd, exemplar per årtionde enligt fyndets t.p.q.

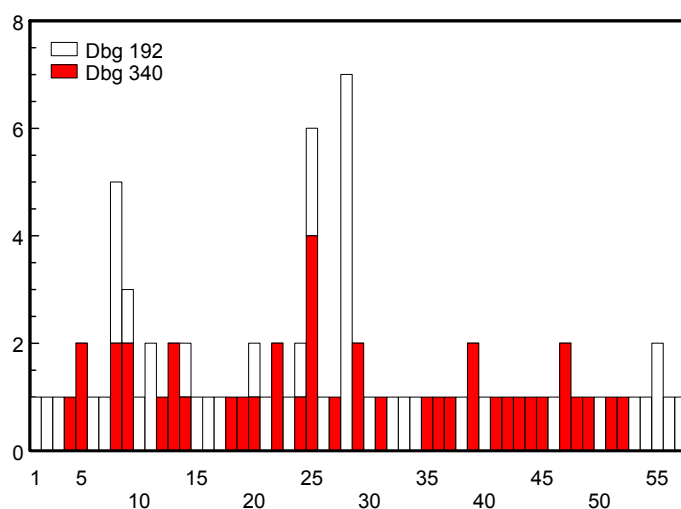

Diagram 2. Dbg 192 och 340 i skattfynd i Sverige och Finland, antal per skatt enl. lista i bilagan.

-Åts.: Huvud med diadem till vänster (Dbg 340) eller till höger (Dbg 341), omskrift OTTO GRA DI REX. Omskriften är en förkortning av "Otto gratia dei rex", d.v.s. Otto, konung av Guds nåde.

Fråns.: Inskrift COLONI
A

Dbg 340

Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglings-tid	Ex./ Fynd
340/162	1002	990-996	41
341	991	990-996	1 / 1

Walter Hävernicks (Hävernicks 1935:47-48) tar upp ytterligare fyra typer (Häv. 162, 163, 164 samt 165) som liknar Dbg 192-193. Häv.163 är obol till Häv.162. Enligt Hävernicks är Lüttich sannolik myntort för dessa typer, men även Maastricht är eventuell myntort (jämför Dbg 239). Tidigare har dessa mynt förts till Köln, men p.g.a. avvikande stil och betydligt lägre vikt kan de inte höra hemma i Köln. Eftersom jag bara har ett exemplar av Häv.165 och inga exemplar av Häv. 162-164 i mitt material, måste jag lämna frågan öppen.

Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
-/165	991	990-996	1 / 1

Konrad II (kung 1024-1027, kejsare 1027-1039)

Peter Berghaus (Berghaus 1951) och Günther Albrecht (Albrecht 1959) har tidigare ifrågasatt om Dbg 1998 kan föras till Lüttich. Berghaus anser att Huy är en sannolik myntort för typen, eftersom den starkt liknar en penning från detta myntort. Dbg 1998 förs till Konrad II. Förutom ett exemplar i en gotländsk skatt, finns två ex. utan fynduppgifter.

Åts.: Krönt huvud till höger, omskrift **IMP CONRADVS**

Fråns.: Ryttare till vänster, omskrift **-SCL-A-MB-ERT**

Dbg 1998

Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
1998	1027	1027-1030	3 / 2-3

Dannenbergs har fört Dbg 1823 och 1824 till Lüttich, men typerna kan lika bra höra hemma i någon annan myntort, t.ex. Huy eller Ciney.

1823. Åts.: Huvud till höger, med omskrift **SCALET...A**

Fråns.: Kyrkobyggnad, med omskrift **+CIVITAS**

1824. Åts.: Bröstdbild av en biskop med en kräkla och bok, med omskrift **HEINRICV**

Fråns.: Kyrkobyggnad med en lilja på dess högra och vänstra sida. Omskrift: ej meningsfull?

Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Ex./ Fynd
1823	1120	?	2 / 2
1824	1120	?	1 / 1

Dbg 286, 1849 samt 1767 som jag inte anser hör hemma i Lüttich, har ibland förts till Lüttich, men vid andra tillfällen har de förts till någon annan myntort. Joakim Lie (2002) har i sin uppsats fört Dbg 286 till hertig Friedrich i Västra Niederlothringen (hertig 1046-1065), även om det står kejsarens och inte hertigens namn på mynt. Fyndens t.p.q. passar utmärkt på hans material. Jag har följt Lies bestämning. P.g.a. den höga vikten (1,09-1,15 g) kan man inte föra Dbg 1849 till Lüttich. Dbg 1767 passar inte

till Lüttich p.g.a. stilskal. Walter Hävernicks har bestämt typen som en efterprägling av Dbg 340/ Häv.162.

4. SLUTSATSER OCH RESULTAT

4.1 Myntningens utveckling och motivgrupper i Lüttich

Under perioden ca 990-1060 kan mynttyperna i Lüttich delas in i tre motivgrupper;

- 1 Huvud)(myntortsnamnet på tre rader ca 990-1039
- 2 Huvud)(kräkla ca 1039-1052
- 3 Huvud)(kors i kvadrat ca 1052-1060

Den första motivgruppen (typerna 1, 1o, 2, 2o samt 3) har huvud med diadem till vänster eller till höger på åtsidan och inskrift **S LEDGIA** på frånsidan. Dannenberg har förmodat att det är frågan om en kunglig myntning om enbart kungen nämns och/eller avbildas. Därför har han fört de äldsta typerna (Dbg 192 samt 193) till kung/kejsare Otto III. Günther Albrecht (Albrecht 1959:39) har tagit upp möjligheten att de första typerna som präglades under Otto III:s regeringstid, i själva verket skulle kunna vara biskopliga. Han har lämnat frågan öppen, eftersom man inte känner till dokument som skulle bevisa att kungen har beviljat myntningsrätt för biskopen i Lüttich för staden Lüttich. Å andra sidan, vet man att biskopen i Lüttich redan under 900-talet hade myntningsrätt i Maastricht, Fosses och Huy. Hubert Frère påpekar att biskopen från Lüttich inte är känd för att omedelbart ha utnyttjat myntningsrätten, trots en etablerad tradition av delegerad myntningsrätt (Frère 1963:40).

Om biskopen i Lüttich präglade mynt på flera mindre orter, anser jag det vore mycket troligt att han använde samma rätt även i huvudorten Lüttich. Ytterligare har den första motivgruppen inskriften **S LEDGIA** i stället av **LEDGIA** på frånsidan. Därför anser jag att det är frågan om en biskoplig myntning. Den sista typen i den första motivgruppen, typ 3 (Dbg 200) har obestridlig kyrklig koppling.

Den andra motivgruppen (typerna 4, 5, 6a, 6ax, 6b samt 6bx) har huvud till höger eller till vänster på åtsidan och en biskopskräkla till höger eller till vänster på frånsidan. Günther Albrecht (Albrecht 1959:39) kallar dessa mynt för "Krummstabdenaren", d.v.s. denarer med en kräkla. Största delen av Dbg 1228/var och speciellt 1215/a är dåligt präglade. Därför har jag delat dessa två typer i fyra olika varianter (6a och 6ax, samt 6b och 6bx), beroende på om man kan läsa **SA LEDGIA** på frånsidan. P.g.a. tidsbrist har det inte varit möjligt att fotografera alla ex. av 6a samt 6b (Dbg 1215a och 1228 var) för att bestämma om det står **SA LEDGIA** eller bara **LEDGIA** på mynten. Dbg 1215 och 1228 har förvirrade inskrifter, vilket gjort att de ibland tolkats som efterpräglingar. Alla ex. som jag har kunnat studera närmare av Dbg 1228/var och 1215/a har fyrslag (lat. Quadratum supercusum). Det talar för att alla faktiskt är präglade i Lüttich. För att minska mängden restprodukter som man måste smälta ner och göra nya myntämnen av, kunde man i stället för runda mynt prägla åttakantiga och därefter hamra ut sidorna för att få en rundare form (Schrötter 1930:540). Fyrslag förekommer inte på några andra typer från Lüttich.

Bild 2. Dbg 1228, frånsida med fyrslag.

Den tredje motivgruppen (typerna 7a, 7b samt 8) har huvud till höger eller till vänster på åtsidan. Åtsidan på 7a och 7b kan på stilskal även räknas till den föregående "Heinricus"-motivgruppen. Typen 8 har text **SC LANTBERTVS** på åtsidan. Även viktmässigt hör den tredje motivgruppen tillsammans med föregående "Krummstabsdenarer". Motivgruppens frånsida, med kors inom en kvadrat med insvängda sidor, är i stället betydelsefullt olika jämfört med den föregående gruppen. Jämfört med de tidigare grupperna som är mycket långlivade och enhetliga är den här motivgruppen mycket liten och kortlivad. Gruppen passar inte speciellt bra i kronologin. Även av stilskal är det möjligt att motivgruppen inte hör hemma i Lüttich, utan att det är frågan om präglingsar där delmotiv, t.ex. hårstil i typ 8, inkorporeras i den myntningen, vilket därigenom skapar ett stilkoncept som påminner om Lüttich.

De senaste typerna, d.v.s. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 samt 22 (Dbg 205, 204, 203, 207, 208, 209, 206, 1465, 1466, 1473, 1474, 1475, 1476 samt 1999/2000) utgör inte en enhetlig motivgrupp. Äldre system med långlivade och enhetliga typer upphör och man börjar präglade ett stort antal kortlivade typer med annorlunda utseende. Typerna 9 och 15 (Dbg 205 och 206) har identiska frånsidor. (Som motiv på frånsidan det finns kors var i ringar och punkter, och i korsvinklarna liljor och omskrift **L-I-G-I-A.**) Dbg 236 som hör hemma i Huy, hör typmässigt ihop med typ 9 (Dbg 205). Både åt- och frånsidan på Dbg 205 och 236 har likartade utseende.

Det är svårt att skapa en kronologi för dessa sena typer. Det verkar även sannolikt att en del av dessa typer, i stället för Lüttich, hör hemma i Ciney, Huy, Visé och Maastricht. Den intressantaste skatten i detta sammanhang är Maastricht III. Skatten har t.p.q. 1076 och den innehåller ca 300 mynt, var av 21 exemplar är präglade i Lüttich; 3 ex. av typ 11 (Dbg 230), 1 ex. av typ 10 (Dbg 204), 3 ex. av typ 12 (Dbg 207), 2 ex. av typ 13 (Dbg 208) samt 12 ex. av typ 14 (Dbg 209). Med ledning av antalet ex. för dessa fem typer borde typ 10 vara den äldsta och typ 14 den yngsta i skatten.

Av de myntorterna som har Lambert som skyddshelgon, har bara Maastricht behandlats tidigare i en uppsats (Hannes Söderlund 2006). Ingen har ännu skrivit om Huy, Ciney eller Visé. Först när alla dessa myntorter har behandlats är det möjligt att se om det fanns någon form av samordning för myntningen inom biskopsdömet Lüttich. Stampstudier med fler myntorter som har efterpräglingsar av Sancta-Colonia-denarer, samt utökade motivgruppstudier med fler myntorter skulle kunna vara intressanta i framtiden, men har ej varit möjliga att genomföra inom ramen för min uppsats.

4.2 Nominaler

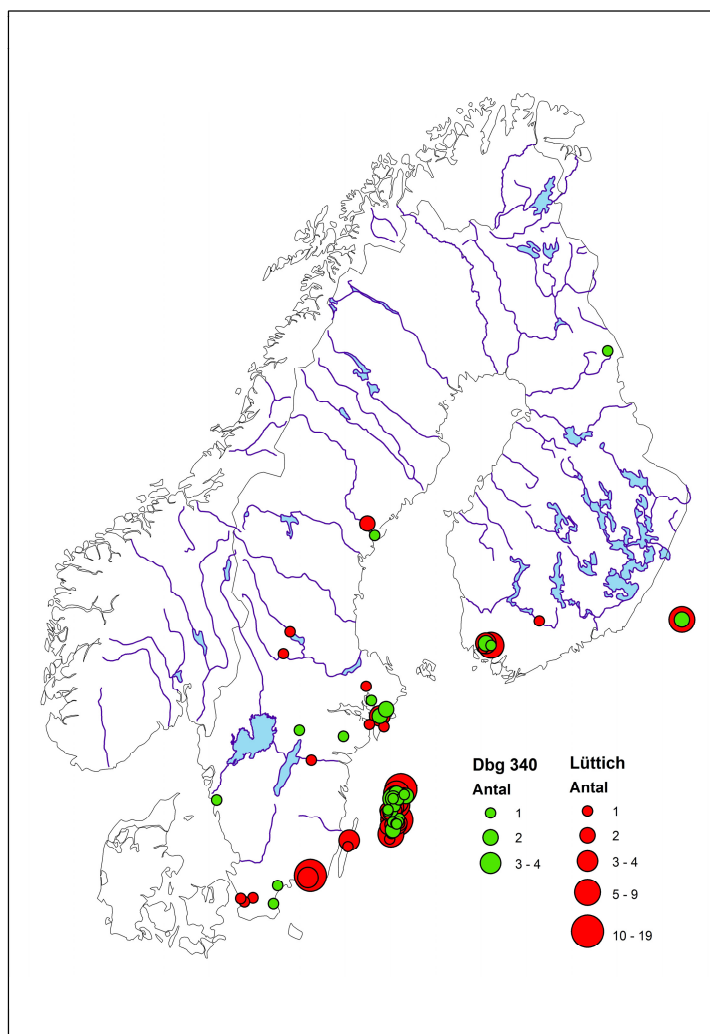
Myntens nominal är normalt 1 penning (1 Pfennig). Typerna 1 (Dbg 192) och 2 (Dbg 194) förekommer även som oboler (= 1/2 penning), men de är de enda oboler som präglats i Lüttich. Emellertid är det intressant att påpeka att även Dbg 340, som tidigare förts till Lüttich, är känd som obol (Dbg 341). I senare skeden präglade man inga oboler. Lägre valörer behövdes kanske inte längre, eftersom vikten på mynten sänktes i steg från äldre till yngre typer. Minskningen är tydlig mellan typerna 3 och 4 (Dbg 200 och 197), d.v.s. mellan den första och andra motivgruppen samt igen mellan typerna 7/8 och 9, d.v.s. mellan den tredje motivgruppen och de senare mynten. Den första motivgruppen har en medelvikt på ca 1,20 g, den andra på strax under 1,10 g, den tredje på ca 1,17 g och de senare mynten på ca 0,85 g. Viktuppgifterna är hämtade från fyndlistor och från författarens egna vägningar.

Typ	Dbg/ Häv. nr	Vikt g
1	192/179	1,20
1o	193 obol	0,57
2	194/180	1,20
2o	1867	-
3	200	1,23
4	197	1,11
5a	1215	1,07
5b	1228	1,07
6	198	1,04
7a	195	1,17
7b	196	1,17
8	196var	-
9	205	0,80
10	204/348	(0,88)
11	203	0,87
12	207	0,87
13	208	0,77
14	209	(0,89)
15	206	0,88
16	1465	0,92
17	1466	0,74
18	1473	0,83
19	1474	0,92
20	1475	0,88
21	1476	0,89
22	1999/2000	-

Tabell 3. Medelvikten för resp. mynttyp i Lüttich.

4.3 Spridningsbild

Myntimporten från Lüttich överensstämmer i stort med den allmänna tyska myntimporten till Sverige. De flesta skatterna har hittats i södra Sverige. Det mest framträdande fyndområdet är Gotland med 111 ex. Andra landskap med stort antal mynt är Blekinge med 23 och Egentliga Finland med 11 ex.

Karta 1. Spridning av typer från Lüttich samt Dbg 340.

5. SAMMANFATTNING

Studien behandlar den biskopliga myntpräglingen i Lüttich från ca 990 till 1120. Jag har fastställt en relativ och absolut kronologi genom att sammanställa alla de insamlade mynten i en databas. Till grund för denna studie ligger skattfynd som är funna inom de nutida Finlands och Sveriges gränser. Tidigare har 33 typer förts till Lüttich, varav efter analysen återstår 24 typer. Därefter har jag undersökt myntningens utveckling i Lüttich.

Myntens motiv och inskrifter berättar att biskopen ansvarade för myntningen i Lüttich. Utifrån analysen kan de tidiga typerna delas in i tre enhetliga och långlivade motivgrupper.

1. Huvud)(myntortsnamnet på tre rader ca 990-1039
2. Huvud)(kräkla ca 1039-1052
3. Huvud)(kors i kvadrat ca 1052-1060

Inledningsvis har den sista motivgruppen huvud)(kors i kvadrat, men det gamla systemet – med distinkta typskiften – upphör sedan och man börjar prägla ett stort antal kortlivade typer med olika utseende, ibland med angivande av myntherrens namn. Av dessa kortlivade typer har endast de redovisats som förekommer i svenska/finska fynd eller som har in-/omskrift (S)LEDGIA. Några kan genom inskrifter säkert föras till

Lüttich medan andra kan ha präglats i Ciney, Huy, Maastricht, Visé m.fl. orter. Forskningsläget för denna period kan därför idag betecknas som kaotisk i motsats till perioden före ca 1060 som karaktäriseras av en logisk ordning.

Förteckning över landskap

Bl	Blekinge	Sm	Småland
Dr	Dalarna	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Ha	Halland	Vg	Västergötland
La	Lappland	Vs	Västmanland
Me	Medelpad	Ån	Ångermanland
Nä	Närke	Ög	Östergötland
Sk	Skåne	Öl	Öland
EF	Egentliga Finland	Ta	Tavastland
Öb	Österbotten	Ka	Karelen

REFERENSER:

Litteratur:

- Albrecht, G. 1959. *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*. Hamburg.
- Berghaus, P. 1951. Deutsche Münzen des 11. Jahrhunderts in Kungl. Myntkabinettet, Stockholm. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 5/5, 1947-51, 5-26.
- Dannenbergh, H. 1876-1905. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit I-IV*. Berlin.
- De Coster 1856. Trouvaille de monnaies du onzième siècle. *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* Tome 2, 6, 1856, 398-439.
- Frère, H. 1963. Monnaies de l'évêque frappées à Liège (avant 1344) et à Avroy. *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* Tome 109, 1963, 37-73.
- Frère, H. 1997. Etudes de numismatique liégeoise : les premières monnaies de l'Eglise de Liège. *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* Tome CXLIII, 1997, 113-124.
- Grote, H. 1969. *Münzstudien. Band 9*. Graz.
- Hatz, G. 1974. *Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit. Die deutschen Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts in Schweden*. Stockholm.
- Hävernich, W. 1935. *Die Münzen von Köln. Die Münzen und Medaillen von Köln 1*. Köln.
- Ilisch, P. 2000. Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. I. Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85 (1997/8).
- Jonsson, K. 2007. Coin circulation in Viking-Age Germany. *Coin circulation in antiquity the Middle Ages and Modern Times. Time, Range, Intensity*. 109-126. Kraków.
- Kluge, B. 1991. *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)*. Publikationen zur Ausstellung Die Salier und ihr Reich. Sigmaringen.
- Kluge, B. 1993. *Fernhandel und Geldwirtschaft*. Publikationen zur Ausstellung Die Salier und ihr Reich. Sigmaringen.
- Lie, J. 2002. *Några myntgrupper från Niederlothringen med tonvikt på hertigarnas myntning*.

- En studie baserad på svenska fynden*. B-uppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Molvögin, A. 1994. Die Funde westereuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland. *Numismatische Studien; H.10*. Hamburg.
- Morrisson, K.F. & Grunthal, H. 1967. *Carolingian coinage*. New York 1967.
- Planitz, H. 1997. *Die deutsche Stadt im Mittelalter : von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen*.
- Salmo, H. 1948. Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finlands. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja; 47*. Helsinki.
- Schrötter, F. 1930. *Wörterbuch der Münzkunde*. Berlin & Leipzig.
- Söderlund, H. 2006. *Den vikingatida myntningen i Maastricht*. D-uppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Talvio, T. 2002. *Coins and coin finds in Finland AD 800-1200*. ISKOS 12. Helsinki.

Muntliga uppgifter

Doktorand Frédéric Elfver, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholm
 Professor Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholm

APPENDIX

Lista över Dbg 340 och 192 i skattfynd i Sverige och Finland i tidsföljd, antal per skatt.

FYNDORT	SOCKEN	LS	T.p.q.t.	Dbg 340/192
1. Djursholm	Djursholm	Up	991	0/1
2. Kvarne (lillängen)	Varmlingbo	Go	994	0/1
3. Värpinge	Lund	Sk	999	0/1
4. Digeråkra	Barlingbo	Go	1002	1/0
5. Näs, Västergården	Österåker	Up	1006	2/0
6. Barshage	Othem	Go	1011	0/1
7. Sallmunds	Mästerby	Go	1018	0/1
8. Karlberg	Solna	Up	1018	2/3
9. Kännungs	Hellvi	Go	1021	2/1
10. Fardume	Rute	Go	1024	0/1
11. Djuped	Styrnäs	Ån	1024	0/2
12. Rossvik	Nora	Ån	1024	1/0
13. Lilla Klintegårde	Väskinde	Go	1025	2/0
14. Myrände	Atlingbo	Go	1026	1/1
15. Bjärby	Sjonhem	Go	1027	0/1
16. Tuomaala	Raisio	EF	1029	0/1
17. Bosarve	Stånga	Go	1029	0/1
18. Änges	Burs	Go	1029	1/0
19. Valdarve	Eskelhem	Go	1031	1/0
20. Sandtorp	Viby	Nä	1034	1/1
21. Oppnorrby	Österhaninge	Sö	1035	0/1
22. Frigsarve	Grötlingbo	Go	1036	2/0
23. Luurila	Hattula	Ta	1036	0/1
24. Stale	Rone	Go	1036	1/1
25. Lilla Klintegårde	Väskinde	Go	1036	4/2
26. Störlinge	Gärdslösa	Öl	1036	0/1
27. Mölndal	Mölndal	Vg	1037	1/0
28. Österby	Ekeby	Go	1042	0/7

29. Nikkilä	Nousiainen	EF	1045	2/0
30. Hägdarve	Silte	Go	1046	0/1
31. Lilla Klintegårde	Väskinde	Go	1047	1/0
32. Glammunds I	Akeback	Go	1047	0/1
33. Gandarve	Alva	Go	1047	0/1
34. Äspinge	Hurva	Sk	1047	0/1
35. Vitaby	Vitaby	Sk	1048	1/0
36. Gerete	Fardhem	Go	1050	1/0
37. Övide	Eskelhem	Go	1051	1/0
38. Grausne	Stenkyrka	Go	1051	0/1
39. Stora Bjärs	Stenkyrka	Go	1055	2/0
40. Gärestad	Edestad	Bl	1056	0/1
41. Puutteenkylä	Kuusamo	Öb	1060	1/0
42. Anttila	Lieto	EF	1060	1/0
43. Blacksta vicarage	Blacksta	Sö	1060	1/0
44. Unghanse	Eskelhem	Go	1062	1/0
45. Snauvalds	Alskog	Go	1066	1/0
46. Lilla Vasstäde	Hablingbo	Go	1067	0/1
47. Pänniönmäki	Rautu	Ka	1068	2/0
48. Fjälkinge	Fjälkinge	Sk	1068	1/0
49. Liffride	Lärbro	Go	1070	1/0
50. Löddeköpinge	Löddeköp.	Sk	1074	0/1
51. Venngarn, Glädjen	Sankt Olof	Up	1079	1/0
52. Findarve	Rone	Go	1089	1/0
53. Domerarve	Öja	Go	1089	0/1
54. Smiss	Linde	Go	1090	0/1
55. Mannegårde	Lye	Go	1102	0/2
56. Johannishus	Hjortsberga	Bl	1120	0/1
57. Gannarve	Hall	Go	1120	0/1

BILDKATALOG/ APPENDIX

1

1o

Nodgar (biskop 972-1007)

Typ	Dbg/ Häv nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
1	192/ 179	991	990-1010	40
1o	193 obol	1045	990-996	3

2

2o

Baldrich II (biskop 1007-1018), Wolbod (biskop 1018-1021), Durand (biskop 1021-1025)

Typ	Dbg/Häv nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
2	194/180	1011	1010-1027	17
2o	1867	-	1010-1027	-

3

Reinhard (biskop 1025-1038)

Typ	Dbg/Häv nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
3	200	1042	1027-1039	7

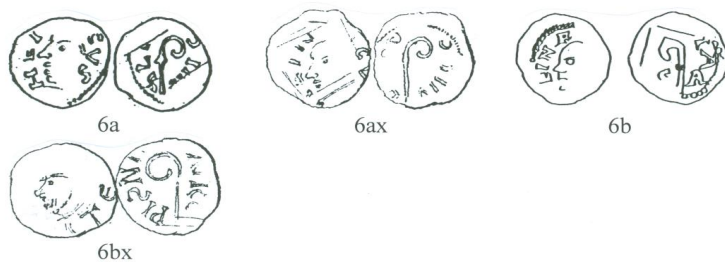
4

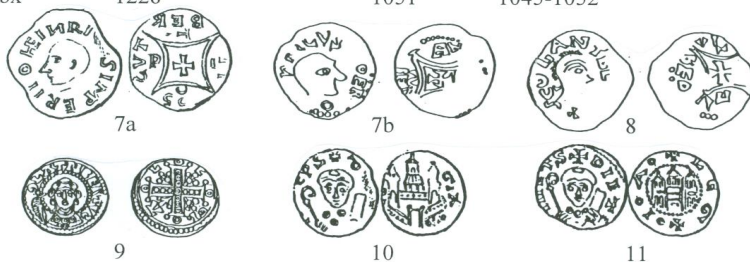
5

Riedhard (biskop 1038-1042)

Typ	Dbg/Häv nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
4	197	1050	1039-1045	9
5	198	1050	1039-1045	2

Waso (biskop 1042-1048)

Typ	Dbg/Häv nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
6a	1215a	1047	1045-1052	11
6ax	1215	-	1045-1042	-
6b	1228var	1055	1045-1052	2
6bx	1228	1051	1045-1052	22

Dietwin (biskop 1048-1075)

Typ	Dbg/Häv nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
7a	195	1051	1052-1060	10
7b	196	-	1052-1060	1
8	196var	1079	1052-1060	1
9	205	(1048)/1060	1060-1075	18
10	204/348	-	1070-1075	-
11	203	1102	1075	1

12

13

14

15

Heinrich I (biskop 1075-1091)

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
12	207	1102	1075-1091	6
13	208	1120	1075-1091	1
14	209	1120	1075-1091	1
15	206	1102	1075-1091	5

16

17

18

19

20

21

22

Othbert (biskop 1091-1119)

Typ	Dbg/ Häv. nr	T.p.q.	Präglingstid	Antal
16	1465	1102	1091-1119	2
17	1466	1120	1091-1119	1
18	1473	1120	1091-1119	2
19	1474	1107	1091-1119	4
20	1475	1120	1091-1119	1
21	1476	1120	1091-1119	1
22	1999/2000	1120	1091-1119	1

Stockholms
universitet